

Падучі зорі.—Ніжка похоронів—Небувалі похорони.—Грінченко як визначна індивідуальність.—Дві дати. На початку й наприкінці.—Боротьба за знання. Цілість і гармонійність природи.—Ліпність на роботу.—Поет праці і людини на повніння.—Секрет гармонійності.—"Потужних мов".—Палина з обих життя.—"Краще згоріти, ніж в'янути квітка".

Всім нам доводилося спостережати чудову картину, коли темної зоряної нити мало не що-днявничі проривають небо ясні смуги надлучих арок. Невом дощам вогняним рівно падають вони, анікаючи без вігнн в світовому просторі й лишачи по собі неясні одлорки якогось неважаного суму. Була зірва і нема її, світляка ясно—і загаса, де дилася—нікто не скаже... Наука, правда, докладно вивчає причини тих вогняних дощів, наука знає, коли й через віщо вони бувають. Але... темної, хоч і зоряної, ночі так гарно марити серед тиші і від сухого наукового повнення думка мимовільно якось обертається до повних глибокої поєві, безпосередніх вражіннів та внутрішнього змісту народних переказів. Зорі—то, кажуть, душі людські. Кожна людина на землі має свою зірку наєві. І до краща людина на землі, і то яніша зірка її сяє на небі, коли тут, унаву, відбувається останній акт людського життя,—там, у-торі, зривається зірка з приващеного долею місяця й коїться до долу. То душа в тілом розлучилася: погодиле життя—гасне й та зірка, що була видимою ознакою його, прориваєши попереду якою сумого темряву навколо себе...

Гарне оце повір'я. Не таким самотнім, не таким сиротою почуває себе чоловік, невиний, що вся природа бере участь в його житті, в його мукх та радощах на землі. Тільки цілий, гармонічний, не переполовинений світогляд міг додуматися до того, щоб себе зробити оєредком усього світу, поставити себе в центрі віснї природи і собі на службу створити небо і землю і, "всє, яже в них"... Звичайно, ми дуже добре знаємо тепер, що не для людей все сонце, не для всіх їх ходять од віку встановленні-

ми шляхами нестолієнні світа; знаємо, що земля тільки мікроскопічна пилюнка в світовому просторі, а в світовій євономій ціла людина така ж, як і всякій формі матерії. Знаємо, але... так гарно марити серед темної ночі важких, буденних обставин, марити про щось ясне й величне, що підіймає духа вгору. І на підмогу нам приходять, набираючи глибокого змісту народня теорія надлучих арок, отих літотців, що проривають над наших головами холодне небо ясними смугами. Некай природі немає жадного діла до нас і до справ наших, але ми самі зроби́мо її учасницею наших смутків і радощів, ми прислуємо́мо її до цього євоно творчої фантазії, як прислуував старий невідомий поет наш уою природу відчуті горе людське:

Нікай трави залюпаня,
Тувалоу древо з туго...

Хоч символіом нашого життя зроби́мо ми оту велику, чужу природу і тим наблизимо її до себе, знаємо́мо її, холоду й байдужку, телом широго спочуття до нас. Хоч аналогі́и ми в небу бримо, щоб ними пояснити діла себе те, що в житті людському твориться, ще більш для нас часом темному, ніж ота далека природа.

Отже і в людському житті буває иноді, що цілим вогняним дощем провояється надучі зорі. Одно по одному леде, яких ми звикли бачити ясно-світловими на обрїю людської думки, враз спалахну́ть дужче, на мить проріжуть темряву і—на-віки загаснуть... Згаснуть, правда, тільки фізичною істотою своєю, бо лишачуть по собі "вічну пам'ять" серед людскости і дового ще з-за могли керуватимуть її долею, проказуватимуть ті чї інші шляхи їй. Ог і отамними часами пройшов ліби отакій дощ надлучих арок над нами; мало не в один раз ціла плеяда визначних людей зіпшла в круг-світа. Марко Кропивницький і Марк Твен, Вєртер-єне-Вєртерсон, Пассовер і Кох, Ожешко і Грінченко... Яони проміжи великої інтелегенції, могутнього інтелекту, моральної сили, двг людскости,—зорі, що сяди під жмарним небом на-

шого звичайного буденного життя,—такими були для великих громад ці люди. Кожен з їх у своїй єфері, неоднаковими асабами, на різних стежках осваляли вони людскости шляхи до нового кращого життя і разом покинули цей світ немов на те, щоб помітнішим зроби́ти своє прощання в землю. Чи ж не доп оце надлучі вірок темної ночі?... Чи же не побляшувється вага втрати од того, що разом послилися з неба людської думки такі ясні зорі, що одчотало покинута вони землю і тим більшому гуртові людей поставили загадку про таємницю життя і смерті?

Котилася з неба зоря
Та й випала до-долу,—

співачесь в нашії пісні,—і справді дві зорі випало й під нашим українським небом: Кропивницький і Грінченко. Надто вразило всіє серце останнього, бо старий бачив українського театру був уже більш символіом нашого відродження, свідком минулого, тоді, як Грінченко фактично стояв і ще довго міг стояти на аван-постях, з вброєю у невтомній руді, та ще під такий час, коли як-раз таких рук найбільша потреба. Тим то голосною луною по всій Україні розійшлася звістка про смерть невинного дїтя на рідній ниві і ми стали свідками національної демонстрації, у нас ще небувалої. Чимало українських похоронів доводилося мені бачити, але такою похороною ще не було. Тисячіні юрби народу, десятки вінків і промов, нестримані сльози над могилою, жалі баєутанні й загальне зворушення—ні, не вірилося, що це українського письменника ховають. Я на власні очі бачив, як плакали чужі, невідомі нікому з нас люди, кажучи, що велике щастя заслужити собі такий похорон. І це справді щастя—півне щастя, але таке щастя—і своєю смертю навіть прислужитися рідному краю та під тяжкий час загального зневір'я юван надихнути бадьорости в душі живих. Так і смерть варта того життя, якого кінцем вона стала, і через те власне не про перемогу смерті тут говорити треба...

Тепер, над незароюмою ще мого-

ло, рано ще спіняться докладно над історією життя небіжчика та над його—слідно пишу це—історичної наги заслугами перед рідним краєм. Це певне буде зроблено згодом, як закінтуть перші жалі з приводу великої втрати національної втрати. Тут хотілося би мені тільки хоч загальноими рисами накидати той образ, що з'являється перед нами сполученим з ім'ям Грінченка,—образ не так письменника, правдовника невтомного та непохитного борця за добро рідного краю, як образ людини, що великою мірою обдарована була своєрідними рисами дужої, міпної, оригінальної індивідуальности. Небіжчик справді визнавався рисами tief індивідуальности, яку можна зломити, але нагнути, схилити силоміць і не думаєте; tief індивідуальности, що своєю незломюваністю, непохитністю, гармонійністю між теорією і практикою, між словом та ділом, бажаними та зчинками творить життя кругом себе і самі обставини нахилня своєю великою волею. Ми зараз побачимо, що Грінченко справді такою їх нахилля і тим розсудував жоло себе паруси того ореолу, яким було оточене його ім'я серед широких кругів українського громадянства.

Попереду прохаю читача звернути увагу на дві біографічні дати. Р. 1880-го, на 17-тій весні свого віку Грінченко вступав до життя свідком робітником, мичю за собою всієї науки—кілька класів реальної школи. І р. 1910-го одходить од життя, зроби́вши собі бажаним членом багатого наукових інституцій та світовобітанком усього наукових виданнів,—одно слово, ученим, якого праці задовби друкувала російська Академія Наук. "Недоучка"—згорда окаяніть б дипломовані неадари, довідавшись про офіційну з наукового погляду кваліфікацію небіжчика, але треба було поговорити з цим "недоучкою", треба тільки поглянути на його єдину в своїм роді бібліотеку, треба оцінити, як усе це здобувалося, щоб з попомою схилити голову перед цією людиною "без освіти". Все, що придбав Грінченко, — широкий

світогляд, академічне знання з усіх сфер науки, знання чужих мов і т. и.—він придбав сам, власними силами,—ми ж знаємо, з чим випхнула його в світ офіційна школа... Скажуть, що це звичайна в Росії доля визначних людей, бо не хто, як "недоучка"—Вєлікоський, Михайловський та інші—вели за собою громадянство, будили думку й проказували їй нові шляхи. Але навіть серед таких людей Грінченко був винятком, коли вважати на ті виключно тяжкі та несприятливі умови, серед яких йому доводилося провадити свою боротьбу за знання. Алже не забуваємо, що мало не цілий рік, опріч останніх кількох років, прожив він не в якомось центрах громадянства та розумового життя, а по глухих провінціях науки, серед каторжної праці народного вчителя, земського статиста, але секретаря земської устанви, що волі чї поновиле часто кидати навіть не нагріте місце, щоб пошукати собі нового притулку й пристановища. За таких обставин з недопногого реаліста вийти на визначну наукову силу—на це треба якоїсь надлюдської сили, сполученої з непереможною жадобою до знання, великої волі, надзвичайної міцної волячи та неабиякої талановитости. І розважаючи вплив кожного з цих складових елементів, я не знаю, якому з них дати перевагу. Певніше буде сказати, що вони всі поєдналися у Грінченкові з тією гармонійністю, яку так рідко можна спігнати серед людей і яка в гурті дає ті виборні натури, що такий глибокий слід до собі звичайно лишачуть.

Оця гармонійність, викінчення—то прорада рєса, що вражала вас у Грінченкові. Визьміть його найперші поезії, а якими виступив він р. 1881 на літературну ниву, і порівняйте хоча б до його творів з останніх часів. Поступ думки й техніки, багатий арсенал образів, дорієрлість в безсеречу аваживає, але і з цих останніх поезій, і в тамтих хлон'ячій віршів на вас однаково визиратиме обличчя цілої, гармонійної, певної себе люди-

